

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXIII: 2025

Grudziądz, dnia 02.04.2025 r.

Nr 12 (841)

1385. spotkanie

Przemysław Szachnitowski, Marek Szajerka

Kamienne wątki grand appareil i opus incertum oraz inne na terenie Grudziądz – niewykorzystane dowody przedkrzyżackiej metryki architektury Grudziądz

Część II. Oppidum (osiedle, przedzamcze miejskie) – Stare Miasto

Z terenu przedzamcza miejskiego, tradycyjnie zwanego Starym Miastem przedmiotem analizy będą:

1. Brama św. Chrystiana na terenie posesji przy ul. Mickiewicza 5. Brama ta jest w piwnicy kamienicy przy ul. Murowej 26, ale jej łuk jest widoczny na terenie wspomnianej posesji.
2. Wątek kamienny w przyziemiu spichrza przy ul. Spichrzowej 37.
3. Brama kamienna w piwnicy kamienicy przy ul. Szewskiej 5.
4. Pomieszczenia w stylu romańskim w piwnicy kamienicy przy ul. Wieżowej 2.
5. Kamienna ściana w piwnicy kamienicy przy ul. Kościelnej 10.
6. Kamienny fundament w krypcie kościoła pojezuickiego, poprzeczny do ścian, rzekomo z XVII – XVIII w.
7. Kamienny mur w Furcie Jezuickiej, obecnie schody do Wisły między budynkami Spichrzowa 47 i Spichrzowa 49, (dawne gdanisko) obecnie szalek miejski).

We wstępie do części drugiej należy pokazać, jak trudno pisać o architekturze romańskiej w Grudziądz. Po prawie 110 latach dostrzeżone przez lwowskiego architekta Jana Sasa – Zubrzyckiego spostrzeżenie, że na Pomorzu Gdańskim Polacy wyrzekli się swojego materialnego dziedzictwa kulturowego ze średniowiecza jest aktualne i słuszne.

Pokazuje to mapa architektury romańskiej w Polsce, sporządzona w latach 90. XX w.

Na terenie dawnego państwa krzyżackiego, (XIII – XVI w.) nie ma śladu architektury romańskiej.

Rozmieszczenie zabytków architektury romańskiej w Polsce¹.

Wybitny profesor Zygmunt Świechowski (1920-2015), historyk sztuki, mediewista nie dostrzegł żadnych śladów architektury romańskiej na Pomorzu Nadwiślańskim. Tak silny jest nadal stereotyp, że wszystko co murowane na tym obszarze zawdzięcza się Krzyżakom. Automatycznie przesuwają się datacje obiektów murowanych na drugą połowę XIII w. Przed Krzyżakami wg tego powszechnego stereotypu i przekłamania były tylko prymitywne budowle drewniane – ziemne.

Ten pogląd jest aktualny nadal. Jest on powielany w materiałach szkoleniowych dla nauczycieli młodzieży².

Ten stereotyp uderza też w sam Toruń. Polscy historycy w XX w. mieli problem z kamienną bramą w stylu romańskim, która nie pasuje do ceglanej architektury zamku.

W 1986 r. ukazały się materiały z sesji naukowej, z 1983 r.³ Nie ma tam żadnego referatu na temat Grudziądza, jakby tego miasta nie było. W zasadzie to słusznie. Grudziądz historycznie należał do pruskiej Pomezanii, nawet w XVII w. kościół św. Mikołaja podlegał pod kościół św. Katarzyny w Łasinie, (teren Pome-

¹ Za: *Sztuka świata*, T. 3, Warszawa 1993, s. 440.

² Por. <http://wlpaczpolske.pl/index.php?etap=10&i=1137>

https://www.google.com/search?q=architektura+roma%C5%84ska+w+Polsce+mapa&oq=architektura+roma%C5%84ska+w+Polsce+mapa&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUqBggAEEUYOzIGCAAQRRg7MgoIARAAGKIEGIkFMgoIAhAAGIAEGKIEMgoIAxAAGKIEGIkFMgoIBBAAGIAEGKIE0gEJMTM1MjJqMGo3qAIIsAIB8QXY4H3E3sakBvEF2OB9xN7GpAY&sourceid=chrome&ie=UTF-8#vhid=tknAjQ8UMMpIGM&vssid= SUCuZ_kao5_A8A_jh4uQBQ_36

<https://bnd.ibe.edu.pl/tool-page/169>

³ J. Poklewska [red.], *Sztuka Torunia i ziemi chełmińskiej. Materiały sesji naukowej zorganizowanej dla uczczenia jubileuszu 750-lecia Torunia w dniach 18-20 IV 1983*, Warszawa – Poznań – Toruń 1983.

zaniu). Jego historyczna odrębność na terenie Ziemi Chełmińskiej, po przyłączeniu do niej w 1255 r. nadal był akcentowana.

O kamiennym murze w 1983 r. historycy toruńscy wypowiadali się następująco:

Zbigniew Nawrocki⁴:

[...] Mur kamienny, uważany za najstarszy murowany element zamku krzyżackiego, wyznacza zapewne górną krawędź wzniesienia, które w rejonie budynków poszpitalnych łączyło się z krawędzią terenu dzisiejszego Nowego miasta skierowaną w stronę południowo – wschodnią, opadającą stromo nad mokradła doliny otaczały z trzech stron cypel lądu, na którym w VII w. powstała osada, w połowie X w. zbudowano gród, a Krzyżacy postawili zamek. Jeśli przy grodzie wykształciło się podgrodzie, to mogło być usytuowane raczej po jego stronie północnej w kierunku ul. Wielkie Garbary. Jak z powyższej analizy wynika, miejsce to miało bardzo dobre naturalne warunki obronne, dostęp bezpośredni był możliwy tylko od strony północnej. Z tego miejsca można było kontrolować ruch na Wiśle i u przeprawy. Gród tak usytuowany mógł także skutecznie bronić przeprawy. Takich warunków nie miała przeprawa przy Starym Toruniu.[...]

Jerzy Frycz⁵:

[...] Okres pierwszy (1233-1251) ma charakter zdecydowanie przejściowy. Zapewne z tych lat pochodzi pierwszy prostokątny układ urbanistyczny Starego Miasta Torunia, obejmujący obszar między późniejszymi odcinkami murów nad Wisłą a ul. Różaną, Rynkiem i ul. Szeroką, wyodrębniony przez Eugeniusza i Marie Gąsiorowskich a następnie analizowany przez Jana Zobolewicz. W tym czasie miasto miało zabudowę drewnianą, której relikty są przedmiotem badań archeologicznych.

*Zachowanym z tego czasu elementem architektury murowanej jest fragment obronnego muru zamkowego, zbudowanego z kamieni polnych, z wbudowaną w niego bramę ceglana o wątku wedyjskim. Ponieważ mur ten nie jest powiązany organicznie z późniejszym, pochodzącym z lat pięćdziesiątych XIII w., wzniesionym z cegły założeniem zamkowym, można przypuszczać, że stanowi pozostałość wcześniejszego obozu warownego – dużego majdanu bronionego umocnieniami drewniano – ziemnymi i zapewne właśnie tymi nigdy nie skończonym murem z kamienia. Można go datować na lata równoczesne budowie miasta na obecnym miejscu, a więc na 1236 r. – ok. 1240 r. Wydaje się najstarszym zachowanym na ziemiach polskich przykładem ganku na odsadźce i z rytmem strzelnic w co drugiej blance. Ten system przyniesiony zapewne z Saksonii zastosowano później w murach miejskich Starego Miasta Torunia (w latach 1251-1262) oraz Wrocławia i Krakowa. [...]*⁶

⁴ Tamże: Z. Nawrocki, *Układ przestrzenny trzynastowiecznego Torunia*, s. 21.

⁵ Tamże: J. Frycz, *Gotycka architektura Torunia*, s. 32.

⁶ Galerię zdjęć zamku w Toruniu, w tym interesujący mur z kamienia można zobaczyć na tym portalu:

To zagadnienie tego kamiennego muru spłycił i wypaczył Bogusz Wasik. Wcześniej w przypadku Grudziądza zignorował oryginalny plan geodezyjny zamku grudziądzkiego z 2 poł. XVIII w. Dla udowodnienia rzekomej budowy zamku przez Krzyżaków spreparował wymiary murów, odkrytych podczas wykopów archeologicznych w l. 2008-2009. Zastał np. ściany o grubości ok. 0,7 m a podał, że tam były o grubości 3 – 4 m. Jak nie pasowała klatka schodowa w murze w części południowo-wschodniej, to ją na papierze „zamurował”.

Datacja muru kamiennego w Toruniu wg B. Wasika:

[...] *Dwa lata po odbudowie grodu w Grudziądzu, mianowicie w 1236 r., nastąpiła translokacja warowni toruńskiej. Krzyżacy przenieśli miasto w górę rzeki oraz wzniesli nową drewniano – ziemną fortyfikację, wykorzystując miejsce starego osadnictwa i być może opuszczonego grodu. W połowie XIII w. utworzono komturę, a budowę murowanego zamku zaczęto rozpoczął około połowy lat pięćdziesiątych tego wieku, wznosząc kamienny mur na przedzamczu i kurtynę na planie podkowy. W latach sześćdziesiątych prowadzono także prace budowlane nad nową kaplicą. Być może wówczas powstała, podobnie jak w pierwszym etapie wznoszenia zamku grudziądzkiego, wschodnia przyziemna część skrzydła południowego. Prace przy budowie tegoż trwały w kolejnych dekadach, najprawdopodobniej spowolnione lub przerwane przez wspomniane wcześniej powstanie pruskie. Ukończenie kaplicy, co nie oznaczało zakończenia budowy skrzydła. Jerzy Frycz na podstawie cech detalu architektonicznego datuje na lata 1270-1280. W międzyczasie wzniesiono także murowane przedzamcze, sięgające obecnej ul. Podmurnej.*

*Jak wynika z powyższych informacji, oba zamki w końcu XIII w. były w zaawansowanej budowie – nieukończone pozostały same domy konwentów a rozplanowanie zamków było jeszcze nie w pełni ustalone. [...]*⁷.

Te trzy przytoczone wnioski badawcze Z. Nawrockiego, J. Frycza i B. Wasika pokazują, że ten ostatni wypaczył poglądy poprzedników, chociaż w przypisach się na nich powoływał. Szczególnie dotyczy to genezy muru kamiennego. Przy akceptacji środowiska naukowego genezę murowanych zamków w Toruniu i Grudziądzu cofnął do XIX w., gdy nie było badań archeologicznych.

Już w tym zdaniu, na początku cytatu fragmentu jest przekłamanie:

Dwa lata po odbudowie grodu w Grudziądzu, mianowicie w 1236 r., nastąpiła translokacja warowni toruńskiej.

Nie było odbudowy grodu w Grudziądzu. Słowo *quondam castrum* w składni zdania łacińskiego oznaczało, że zamek był wcześniej nadany. Kolejna kwestia, nie było radykalnej translokacji Torunia z Starego Torunia⁸.

<https://zamidwory.forumoteka.pl/forum/kujawsko-pomorskie-zamki/torun/#post-12295>

⁷ B. Wasik, *Prace budowlane na zamkach w Grudziądzu i Toruniu u progu XIV wieku. Przyczynek do badań nad średniowiecznymi warsztatami w Prusach*, Rocznik Grudziądzki, t. 22: 2014, s. 101-102.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że w XIII w. na terenie obecnego Torunia tylko Nowe Miasto Toruń było pełnoprawnym miastem. Podobnie z Grudziądzem, gdzie na obszarze obecnego Starego miasta do poł. XV w. było osiedle, (przedzamcze) bez uprawnień miejskich. Stary i odnowiony przywilej jednoznacznie dotyczą Starego Torunia. W odnowionym prawo uzyskała kolonia, jako peregrini.

	
Toruń. Brama kamienna na przedzamczu. Stan w 2009 r. Fot. M. Szajerka	Mur kamienny warstwowy przy bramie kamiennej.

Po tej analizie porównawczej można przejść do samego Grudziądza kontynuować zagadnienie architektury kamiennej w naszym mieście.

Ad. 1.

Brama św. Chrystiana na terenie posesji przy ul. Mickiewicza 5. Brama ta jest obecnie w piwnicy kamienicy przy ul. Murowej 26, ale jej łuk jest widoczny na terenie wspomnianej posesji.

⁸ W 1251 r. prawa nabyła kolonia Starego Torunia na terenie później rozwiniętego Starego Miasta Torunia. Zob. Biuletyny Koła Miłośników Dziejów Grudziądza: M. Szajerka, *Powierzchnia Grudziądza w średniowieczu i czasach nowożytnych. Dylemat badawczy w świetle informacji na pieczęciach*, BKMDG, Rok XVII: 2019, nr 16 (593).

[https://kpbc.umk.pl/Content/226553/PDF/Biuletyn%20KMDG%202019%2016%20\(593\),%20Szajerka%20M.,%20Piecz%C4%99cie.pdf](https://kpbc.umk.pl/Content/226553/PDF/Biuletyn%20KMDG%202019%2016%20(593),%20Szajerka%20M.,%20Piecz%C4%99cie.pdf)

P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Korzenie Grudziądza w świetle przywilejów lokacyjnych dla Chełmna i Torunia z 1233 roku oraz 1251 roku.*, BKMDG, Rok XXIII: 2025, nr 2 (831).

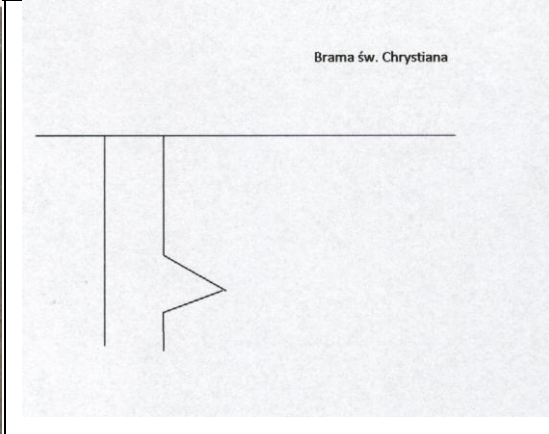

Zdjęcie Bramy św. Chrystiana z ok., 2002 r. Fot. M. Szajerka.
 Na uwagę zasługuje wypełnienie kamieniami części muru nad łukiem,
 w wątku cyklopowym.
 W prostopadłym murze widoczny łuk furty do szyi bramnej.

Łuk furty bocznej przy dawnym prześwicie
 bramy, za murem szyi.

Prześwit bramny i furty
 po bokach. Kadr z pla-
 nu katastralnego z 1772
 roku.

	
Pacha progu Bramy św. Chrystiana. Odkrywką ze sondy z 1991 r.⁹ Fot. M. Szajerka	Rysunek przedstawiający pachę Bramy św. Chrystiana. Rys. M. Szajerka

Sonda pokazała, że w tym miejscu nie było półokrągłych baszt. Tylko na planie z 1772 r. są zaznaczone w ten sposób w rzucie poziomym prześwity przejazdu bramnego i furt bocznych¹⁰.

Wiele informacji zawiera notatka z zajęć terenowych dla słuchaczy Liceum Zaocznego dla Dorosłych przy Centrum Kształcenia Ustawicznego w Grudziądzu:

Wczoraj z p. Bartoszem Dynowskim, słuchaczem Centrum Kształcenia Ustawicznego w Grudziądzu wykonaliśmy wstępne pomiary odcinka muru obronnego w piwnicy domu przy ul. Murowej 28. Zmierzyliśmy odcinek o długości około 12 m. Unikalność tego odcinka na tle pozostałych murów obronnych miasta polega na tym, że mamy 100 % pewność, że jest to oryginalna korynna muru ze średniowiecza. Do 1872 r. teren ten nie był zabudowany. Był to parcham o szerokości 4 m, na którym postawiono kamienice. Przypony posłużyły do wykonania XIX sklepienia. Na tym odcinku są dwie blanki oraz prawdopodobnie wtórnie zamurowana kamieniami polnymi szczelina.

Wyniki pomiarów:

Mur ma prawdopodobnie grubość około 0,60- 0,80 m. Od strony piwnicy trudno go nam było zmierzyć.

W piwnicy ma on wysokość 2,12 m. Przypony mają wysokość 1,56 m, grubość 0,37-0,38 m. Są one rozstawione w szerokości od 1,98-2,38 m¹¹.

Ciekawe są wymiary cegieł:

⁹ Sondę nadzorował archeolog grudziądzkiego Muzeum Ryszard Kirkowski.

¹⁰ Informacja o sędzie archeologicznej, zob. *Rocznik Grudziądzki, t. XI: 1994, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Grudziądzu 1990-1993*, s. 264.

¹¹ Ten mur został opracowany w artykule: Marek Szajerka, *Korony średniowiecznych murów obronnych w kamienicach przy Szkolnej 1, Murowej 26 – 28, BKMDG, Rok XXII: 2024, nr 8 (803).*
<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/273608/edition/270955/content>

25 x 15,5 x 9 cm; 28 x 14 x 10; 27 x 13 x 9; 30 x 14 x 10. Wymiary są charakterystyczne dla średniowiecza. Jedno jest tu ciekawe. W innych budowlach grudziądzkich, widocznych na powierzchni(kościół św. Mikołaja, relikty zamku, Brama Wodna, mosty Bramy Toruńskiej i Bocznej nie ma takich niedbale zrobionych cegieł, połączonych gliną, zamiast zaprawy wapiennej. W układzie muru można dopatrzeć się wiązania krzyżowego (warstwa główek i wozówek).

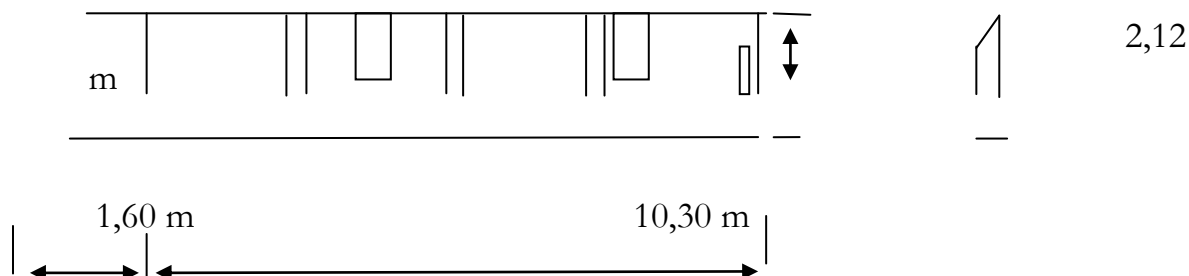
Zmierzyliśmy również szerokości i wysokość prześwitu Bramy św. Chrystiana na terenie posesji przy ul. Mickiewicza 5. Jest to obecnie ściana wschodnia kamienicy przy ul. Murowej 26, czyli sąsiadującej z prezentowanym odcinkiem muru miejskiego.

Ma ona szerokość 6,40 m i wysokość 2,0 m. Jest to wysokość mierzona od gruntu, też poniżej ul. Mickiewicza. Z przeprowadzonej w 1991 r. sondy wiadomo, że do progu bramy jest jeszcze 1,5 m. Brama miała około 3,5 wysokości. Z tą bramą jest problem, była półokrągła od strony zewnętrznej. Widoczne po bokach przypory, bardziej relikty półokrągłej baszty bramnej mają grubości około 2 m.

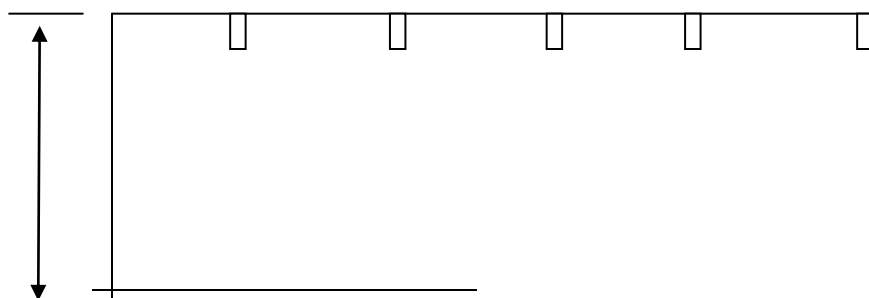
Jest jeszcze jedna ciekawa sprawa. Identyczną szerokość posiada prześwit Bramy Zamkowej przedzamcza. Obecnie jest to 6,40 m. Trzeba jednak pamiętać, że na początku XXI podniebienie łuku zostało wzmocnione żelaznym zbrojeniem i ponownie otynkowane. Taką szerokość miała zapewne też pierwotnie Brama Wodna przed zbudowaniem spichrza nr 11, który „wciął się w prześwit bramny”. Jeśli porównamy to z pomiarami J. Widawskiego 3,3-3,9 m to bramy w Grudziądzu należą do najszerszych w Polsce¹².

Fragment muru obronnego w piwnicy przy ul. Murowej 28, (korona ceglana)

Rzut pionowy

Rzut poziomy

¹² Notatka z 30.05.2008 r. Notatkę sporządził współautor artykułu M. Szajerka, ówczesny nauczyciel historii w CKU.

4 m

Brama św. Chrystiana jest szczegółowo opracowana w BKMDG, z 2022 r. i 2023 r.¹³ Podobnie jest z innymi zabytkami. Skupiamy się tu na zaakcentowaniu detali kamiennych.

Ad. 2. Wątek kamienny w przyziemiu spichrza przy ul. Spichrzowej 37.

W niepozornie wyglądającym spichrzu znajduje się skarb architektury Grudziądza, mur kamienny z ciosanych w kwadrat kamieni. By zobaczyć taki mur, zapewne najbliższej trzeba byłoby pojechać do Inowrocławia, gdzie architektura romańska jest oczywista.

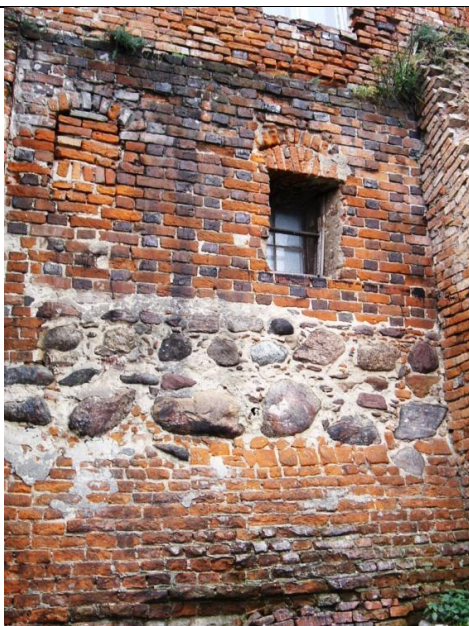
Ul. Spichrzowa 37, przyziemie od strony Wisły. Wątek grand appareil. Przelom XII/XIII w. Faktura muru ceglanego obecnie jest słabo czytelna. Niewątpliwie jednak jest to XIII w. Jest to zapewne fragment dawnej stajni ze żłobami. Stajnia obejmowała obecnie klasyfikowane, jako spichrze od numeru 35 do 47. Była w stanie pomieścić 50 koni pocztowych, które mieli Krzyżacy w Grudziądzu w 2 poł. XIV w. Stajnia ma ok. 100 m długości. To jest najstarszy fragment jednolitej architektonicznie budowli z osią symetrii. Stan z 2003 r. Fot. M. Szajerka

¹³ Marek Szajerka, *Późnoromańska architektura kamiennie-ceglana w Grudziądzu z 1 poł. XIII w., z czasów św. Chrystiana, cystersa i zarazem biskupa misyjnego Prus. Artykuł okolicznościowy na osiemsetlecie obecności Grudziądza na kartach historii [5.08.1222 – 5.08.2022]*, BKMDG, Rok XX: 2022, nr 22 A.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/270875/edition/268500/content> ;

M. Szajerka, *Aneks do artykułu "Późnoromańska architektura kamiennie-ceglana w Grudziądzu z 1 poł. XIII w., z czasów św. Chrystiana, cystersa i zarazem biskupa misyjnego Prus. Artykuł okolicznościowy na osiemsetlecie obecności Grudziądza na kartach historii [5.08.1222 – 5.08.2022]"*, BKMDG, Rok XXI: 2023, nr 6 (766).

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/270456/edition/267855>

Spichrz 37. Faktura muru mieszanego,warstwowego. Od dołu wiązanie główkowe. Kolejna warstwa to mur kamienny. Następnie gotyk polski z ciemniej wypalonymi główkami, (cegły zendrówki).

Ad. 3. Brama kamienna w piwnicy kamienicy przy ul. Szewskiej 5¹⁴

Podwójna brama kamienna w wątku cyklopowym, z łukiem ceglanym. Stan z ok. 1998 r. Po adaptacji na restaurację czytelny jest tylko jeden prześwit bramy. Drugi od strony zachodniej został zasłonięty murowanymi schodami.

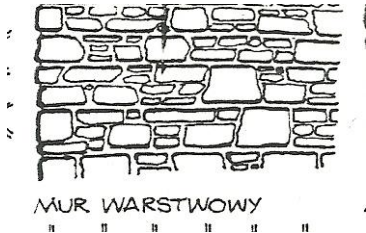
Fot. M. Szajerka

¹⁴ Tę bramę, jeszcze gdy była zamurowana na pół cegły w 1998 r., analizowała dr Krystyna Białoskórska (PAN) razem z profesorem Marianem Kutznerem (Uniwersytet Wrocławski). Szczegóły w artykule Grudziądz – M. Szajerka, „*Terra incognita*”, czyli *ziemia nieznaną. Historia w murach i piwnicach miasta*, Gazeta Grudziądzka, 1998 r., nr 50.

	Stan z kwietnia 2005 r., po adaptacji piwnicy na salę restauracyjną. Widoczna brama ma ok. 3 m szerokości. Fot. M. Szajerka
	

	Ciekawostką tego pomieszczenia jest wiązanie w jodelkę sklepienia z cegieł. Wiązanie w jodelkę występuje już w architekturze romańskiej. Ul. Szewska 5. Sklepienie ceglane ze wzorem w jodelkę. Fot. M. Szajerka
--	---

Ad. 4. Pomieszczenia w stylu romańskim w piwnicy kamienicy przy ul. Wieżowej 2.

	Ściana w stylu romańskim. Część ceglana w wążku wedyjskim. Fot. M. Szajerka
---	---

	Widoczny na zdjęciu mur kamienny warstwowy. Stan ze stycznia 2003 r. Ta ściana południowa jest bardzo cenna w dacie innych obiektów. Pochodzi z 1 poł. XIII w. Ściana północna w tym pomieszczeniu jest wykonana w gotyku polskim, też z XIII w., z dużym jednym oknem.
---	---

Obecna piwnica kamienicy przy ul. Wieżowej 2, w części północnej wschodniej pierzei Rynku, to niewątpliwie najlepiej zachowany przykład pomieszczenia mieszkalnego z 1 poł. XIII w. Poziom posadzki piwnicy był średniowieczu partem. Można ją zakwalifikować, jako fragment nieistniejącej już zabudowy kampusu szkolnego z 1 poł. XIII w. Szkołę (kolegium) założył biskup misyjny Prus św. Chrystian¹⁵.

Ad. 5. Kamienna ściana w piwnicy kamienicy przy ul. Kościelnej 10.

Kamienica przy ul. Kościelnej 10 jest na murach średniowiecznej stajni kościelnej, naniesionej jeszcze na planie katastralnym z 1772 r. Stajnia została opracowana w Biuletynie Koła Miłośników Dziejów Grudziądza w 2014 r.¹⁶

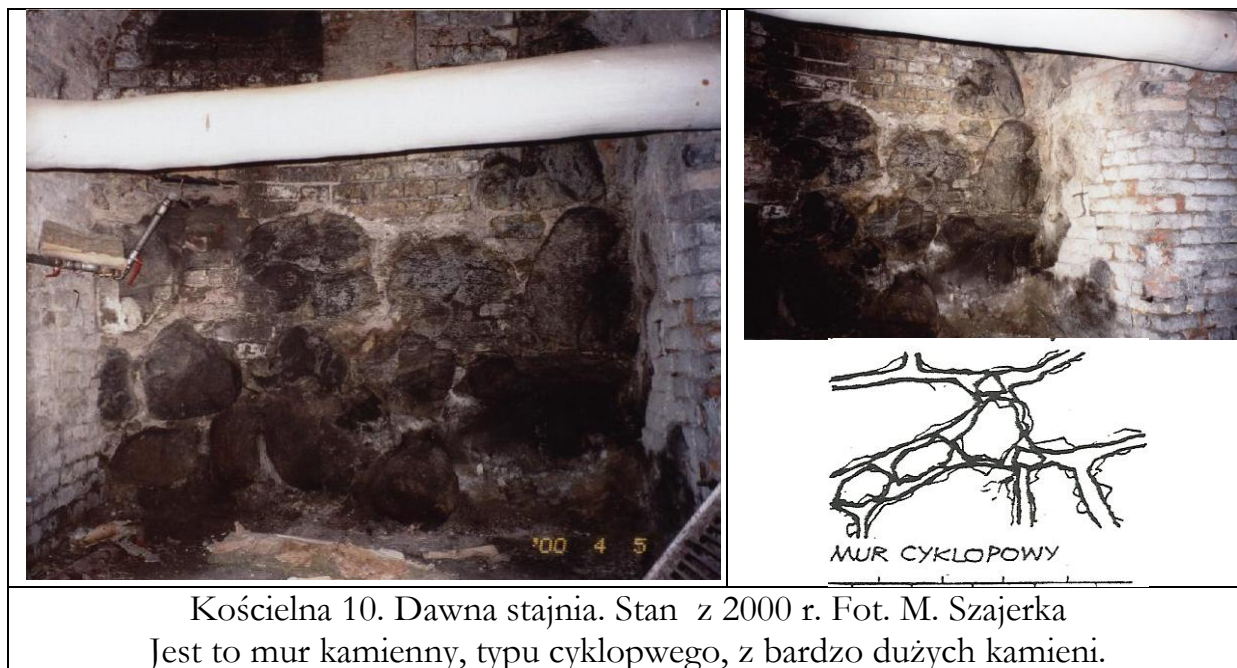
W wizytacji kościelnej z 1786 roku tak napisano o tej stajni: [...] *Probostwo jest dachówką reparacji potrzebującą pokryte, koźły muszą być zepsute i pognite, ponieważ dach wcale jest zgięty. Przy probostwie zaraz jest stajnia, której pierwsza kondygnacja murowana, druga zaś z więzarku lepiona cegłą wyłożona, już się wcale pochyliła. Dach podobny jak na probostwie, ale trochę gorszy, jak na probostwie.* [...] ¹⁷.

¹⁵ Więcej na temat szkoły zob. M. Szajerka, *Szkoła biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana - przyczynek do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce*, Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, T. 5: 2003, s. 63-93: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5-s63-93/Piotrkowskie_Zeszyty_Historyczne-r2003-t5-s63-93.pdf

M. Szajerka, *800 lat zorganizowanego szkolnictwa na terenie obecnej Polski – Grudziądz jego kolebka*, BKMDG, Rok XV: 2017, nr 25 (522): [https://kpbc.umk.pl/Content/225171/PDF/Biuletyn%20KMDG%202017%2025\(522\),%20Szajerka%20M.,%20800%20lat%20szkolnictwa.pdf](https://kpbc.umk.pl/Content/225171/PDF/Biuletyn%20KMDG%202017%2025(522),%20Szajerka%20M.,%20800%20lat%20szkolnictwa.pdf)

¹⁶ M. Szajerka, *Stajnie średniowieczne w Grudziądzu*, BKMDG, Rok XII: 2014, nr 4 (379) [https://kpbc.umk.pl/Content/219639/PDF/Biuletyn%20KMDG%202014%204\(379\),%20Szajerka,%20Stajnie.pdf](https://kpbc.umk.pl/Content/219639/PDF/Biuletyn%20KMDG%202014%204(379),%20Szajerka,%20Stajnie.pdf)

¹⁷ Tamże, s. 3.

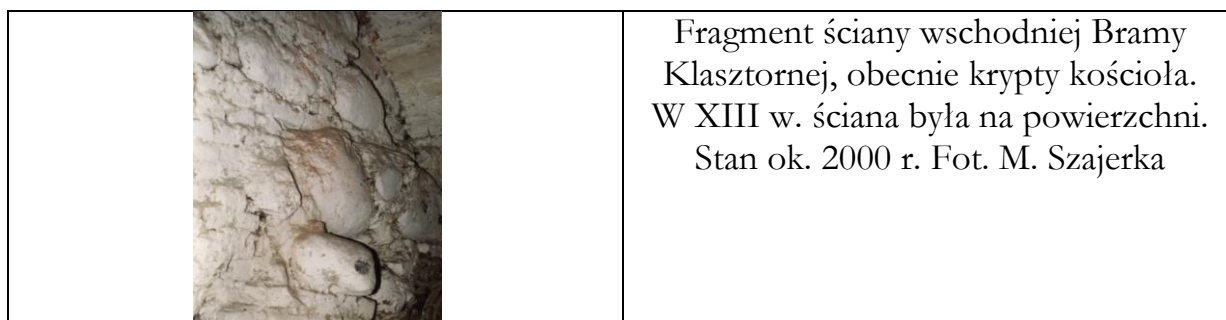

Z uwagi na późniejsze dla tej konkretnej budowli wiązanie ceglane wozówkowe (starosłowiańskie), przypuszczalnie ścianę kamienną zaczęto budować na przełomie XII/XIII w., dla potrzeb stróży rycerstwa polskiego do Prus. Technologicznie jest ona starsza od kamiennych murów na Zamku Wysokim. Również na Zamku Wysokim nie zauważyliśmy wiązania wozówkowego z cegiel romańskich.

Ad. 6. Kamienny fundament w krypcie kościoła pojezuickiego, poprzeczny do ścian, rzekomo z XVII – XVIII w.

Fragment rozebranej na początku XVIII w. ściany wschodniej Bramy Klasztornej, obecnie prezbiterium kościoła pojezuickiego pod względem typu również murem cyklopowym.

Bezsprzecznie nie powstał on na przełomie XVII/XVIII dla konstrukcji kościoła, ponieważ jest dla niego zbędny. Ma on grubość ok. 3 m.

Ten sam typ miała baszta osłaniająca Bramę Klasztorną

	Przełom XX/XXI w. Odsłonięty fundament klatki schodowej w ratuszu podczas budowy windy. Fot. M. Szajerka
---	---

Można nawet napisać, że zapewne była to ta sama strzecha budowlana, która stawiała stajnie. Charakterystyczny jest dla tych murów skos, gwarantujący wg ówczesnych umiejętności budowlanych stabilność budowli. Było to budownictwo romańskie etapu doświadczalnego. Z tym budownictwem korespondują „garbate” przypory muru typu brandenburskiego od strony ul. Tkackiej.

Na temat budownictwa romańskiego, dla naszego artykułu jest pomocna praca Marka Leykama¹⁸.

Ad. 7. Kamienny mur w Furcie Jezuickiej, obecnie schody do Wisły między budynkami Spichrzowa 47 i Spichrzowa 49, (dawne gdanisko) obecnie szalet miejski).

Kamienny mur w tym miejscu, pod koroną ceglana z XIX – XX w. jest najbardziej widocznym oryginalnym fragmentem średniowiecznego kamiennego muru obronnego na terenie Starego Miasta, czyli wg dawnego nazewnictwa oppidum.

	Dawna Furta Jezuicka, obecnie schody na brzeg Wisły. Mur kamienny, cyklopowy. Fot. M. Szajerka
---	---

Bez wyodrębnionego wcześniej punktu na uwagę zasługuje kamienny mur od strony ul. Podgórnej, którego obecnie już nie ma. Pokazał go na widokówkach sprzed 1918 r. Ryszard B. Kucharczyk¹⁹. Ważnym źródłem ikonograficznym jest w tym przypadku obraz autorstwa Czesława Szachnitowskiego z ok. 1960 r.

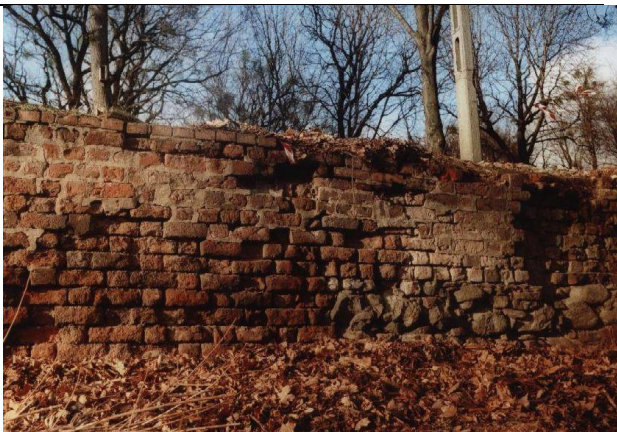
¹⁸ M. Leykam, Architektura romańska we Francji, maszynopis
<https://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/11268/LMARWF.pdf>
O profesorze Marku Leykam (1908-1983) zob.
https://pl.wikipedia.org/wiki/Marek_Leykam

¹⁹ R. B. Kucharczyk, *Zamek w Grudziądzu, cz. 1. Źródła historyczne*, Grudziądz 2016, fot. 139-140, s. 71.

Mur ten istniał jeszcze na początku lat 60 XX w. Ostatecznie usunęli go Polacy.

	
Widok na Górę Zamkową. Mal. Cz. Szachnitowski. Ok. 1960 r.	Widok na Górę Zamkową. Fot. P. Szachnitowski. Stan w lutym 2024 r.

Nie można nic powiedzieć o fakturze tego muru, ponieważ on już nie istnieje. Można natomiast metodą bezinwazyjną określić czas jego budowy. Pochodzi on z przełomu XII/XIII w. W murze ceglanym powyżej widać rdzeń wcześniejszego muru kamiennego.

	
Mur ceglany wschodni przedzamcza z rdzeniem wcześniejszego muru kamiennego. Fot. M. Szajerka. Stan w 1999 r.	

	Ten sam fragment po zabiegach konserwatorskich w 2000 r. Fot. M. Szajerka
---	--

Bardzo ciekawą informację zawiera również widokówka z ok. 1910 r., przedstawiająca Górę Zamkową od strony północnej²⁰.

	
Za: A. Wajler.	Kadr z widokówki, pokazujący kamienna basztę
	Stan obecny tego miejsca w lutym 2025 r. Fot. P. Szachnitowski. Refleks świetlny na zdjęciu pokazuje, gdzie była ta baszta.

Po analizie wiązań kamiennych na terenie oppidum (Starego Miasta) oraz Zamku Wysokiego wyraźnie widać, że wg kryterium technologicznego tak odnośnie wątków kamiennych, jak i ceglanych oppidum jest niewątpliwie starsze. Żeby nie popadać z jednej skrajności w drugą i teraz początki tego budownictwa przypisywać wyłącznie Polakom, trzeba wziąć też pod uwagę Prusów, jako budowniczych budowli kamiennych na Górze Zamkowej. Pisał o nich, jako twórcach budowli kamiennych na Górze Zamkowej, w 1889 r. X. Froelich²¹.

²⁰ Zob. A. Wajler, *Grudziądz na starej pocztówce*, Grudziądz 1998, widok 24.

²¹ [...] Można mniemać, że przenikanie się obu kultur, które w osadnictwie na Rządzu pozostawiły świadectwo prehistorycznego opanowania tych ziem, mogło doprowadzić do zaznajomienia tych ziem z budownictwem kamienno-ceglanym. Można to odnieść do zbudowanych przez pogańskich Prusów założeń obronnych na Górze

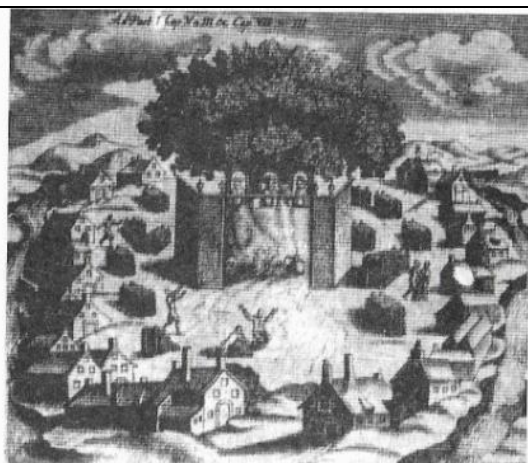
Bez znajomości poglądu X. Froelicha, 100 lat później odbył się na ten temat odczyt w ramach działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Grudziądzu²².

Mieczysław Haftka, w trakcie badań archeologicznych odkrył kamienne rurowisko wieży obronnej Prusów w miejscowości Podzamcze, gm. Kwidzyn²³. Autor pokazał lico kamienne takiego muru, takie jak analizowaliśmy w naszym artykule, w murze na przedzamczu wschodnim.

Zapewne do tych śladowych obecnie fortyfikacji Prusów odnoszą się słowa wizytatora kościelnego kanonika Jana Ludwika Strzesza z ok. 1672 r.

[...] *Grudziądz, teutoński Grudziądz*

Plemiona pruskie początki jego (łączy) z rokiem 1058, z czasami Bolesława Śmiałego. Zabudowały one miejsce i nazwały Gródek, stąd wywodzi się nazwa Grudziądz, gdzie na wyniosłym brzegu Wisły wybudowały małą warownię [...].

Ryc. 168.
Święte drzewo i siedziba kapłanów w Romowie (Hartknoch, 1684).

Jako wysoko ceniono cywilizację Prusów pokazał współczesny kanonikowi Janowi L. Strzeszowi historyk Krzysztof Hartknoch²⁴ wykładowca na Uniwersytecie Królewieckim. Na rysunku pt.: *Święte drzewo i siedziba kapłanów w Romowie* jest zabudowa murowana.

Zapewne Prusowie zapoczątkowali tu budowę kamiennych budowli, potem Polacy rozbudowali dla potrzeb swojej stróży. Potem budowa klasztoru cysterskiego, niedokończonej fundacji biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana. Następnie

*Zamkowej w postaci kamiennych nawarstwień, otaczających dookołnym wałem drewniane zabudowania. Jeśli się uwzględni fakt, że Ziemia Chełmińska, na której rubieżach leżał zamek, była od dwustu lat w rękach Polaków, którzy utworzyli tu kasztelanie, to można przypuścić, że ta graniczna twierdza została przez nich rozbudowana z użyciem kamieni i cegieł według polskiego sposobu. Zob. Xaver Froelich, *Góra Zamkowa w Grudziądzu*, tłum. z niem. Janusz Hinz i Paweł Grochowski, Grudziądz 2002, s. 5-6.*

²² Zob. Sz. Kłosiński, *Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Grudziądzu w latach 1984-1989*, Rocznik Grudziądzki T. 10: 1992, s. 187: *W okresie objętym sprawozdaniem ogłoszono następujące odczyty: L.p. 11. Budownictwo przedkrzyżackie w Grudziądzu. Referent mgr Marek Szajerka.*

²³ M. Haftka, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork – Płock, 1999, s. 13.

²⁴ Zob. biogram: http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Christoph_Hartknoch Obraz za: Ł. Okulicz – Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, rys. 138, s. 330.

w 2 poł. XIII w. Krzyżacy zastane budowle kamienno – ziemne przebudowywali wg swoich potrzeb. Falszem jest, że stawiali te budowle od przysłowiowego zera.

Podsumowanie

Nawiązując do deklaracji Środowiska badawczego Muzeum i UMK w sprawie podniesienia jakości badań historycznych Grudziądza, zgodnie z najnowszymi standardami, warto by to Środowisko najpierw przeprosiło grudziądzan za gorliwe popieranie sfalszowanych badań Zamku Wysokiego z okresu okupacji hitlerowskiej²⁵.

Na uwiarygodnienie tych przekłamań, w publikacjach historiograficznych, jak i wizualnie na Górze Zamkowej, Miasto w 1 ćwierćwieczu XXI w. wydało kilka milionów złotych.

Na opiniach autoryzowanych przez pracowników Muzeum i UMK Grudziądz stracił argumenty historyczne, kwalifikujące go na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

Anonimowy folder o Grudziądzu na Szlaku Gotyku Ceglanego, napisany w oparciu o informacje z Rocznika Grudziądzkiego [T. 1]: 1960 nie zawiera nic interesującego na tle innych miast na tym szlaku.

Miasto, które jest jednym z pionierów ewolucyjnego przejścia od architektury romańskiej dzięki Cystersom na terenie obecnej Polski, zostało przypisane Krzyżakom. Jego architektura średniowieczna została odmlodzona o ok. 100 lat, początki przesunięte na drugą połowę XIII w. początek XIV w.

W rozmowach z osobami tego Środowiska można się spotkać z takim stwierdzeniem, np. co do datacji najstarszych murowanych mostów średniowiecznych w Polsce, znajdujących się Grudziądzu. *Nie ma na to dowodów.*

Dowody są, ale problemem jest brak wyczerpującej kwerendy bibliograficznej u osób formułujących takie stwierdzenia. W 2024 r. czytelnicy Rocznika Grudziądzkiego dowiedzieli się że ceglany watek główkowy pojawił się w 2 połowie XIX w.²⁶ Z tego wynika, że Autorce artykułu nie są znane takie np. fakty:

1. Oryginalny loch wieży z XIII w. posiadał watek główkowy.
2. Zachowany oryginalny odlamek wieży też w licu ma watek główkowy.
3. Wiele odcinków murów obronnych posiada watek główkowy, w tym na Górze Zamkowej.

²⁵ Zob. *Promocja książki Graudentum. Studia z dziejów Grudziądza i okolic*, Tom III.

https://muzeum.grudziadz.pl/aktualnosc-792-promocja_publicacji_graudentum_studia_z.html

²⁶ Zob. M. Kurzyńska, *Badania weryfikacyjno – sondażowe tunelu wodociągowego na obszarze międzymurza w południowo-wschodnim fragmencie murów miejskich przy kanale Trynka w Grudziądzu*, Rocznik Grudziądzki T. XXXII: 2024, s. 38.

Popelniony błąd w datacji obiektu o ok. 700 lat. Te zdania podważają wiarygodność badań archeologicznych w Grudziądzu w 1 ćwierci XXI w.

*Niestety nie można określić czasu powstania samego paleniska. Cembrowina została wykonana w wątku główkowym, który stosowany był od drugiej połowy XIX w.*²⁷

Autorka artykułu nie odróżniła średniowiecznej cegły palcówki od cegły przemysłowej z XIX w.

Pani Profesor z jednej z politechnik w południowej Polsce dała nam słuszną poradę, jak w niektórych przypadkach nie trzeba pytać archeologów o ekspertyzę.

Szanowny Panie,

*na terenie Wrocławia znaleziono pozostałości ok. 40 kamienic z XIII w., 3 zamków (tzw. piastowski z fundamentami wieży mieszkalnej z lat 1166-1186), lewobrzeżny z lat 30. XIII w. i lewobrzeżny na terenie późniejszego Arsenalu z 4 ćwierci XIII w.) oraz bardzo wielu kościołów. Wyróżnikiem murów wszystkich tych obiektów jest wątek wendyjski (inaczej dwuwozówkowy), który na Śląsku był stosowany w XII-XIII w. Wątek dwuwozówkowy stanowi wystarczający argument odnośnie wczesnego datowania murów nawet wówczas, gdy nie ma wystarczających dowodów archeologicznych. Nie wiem jakie wątki występują w kamienicach Grudziądza dlatego trudno mi zabierać głos w tej sprawie. Myślę, że trzeba poczekać na rozwinięcie takich metod datowania jak termoluminescencja, ale na razie jest ona jeszcze w powijakach. Niemniej, przewrót w datowaniu spowodowany zastosowaniem nowych metod np. dendrochronologii może się powtórzyć. Trzeba niestety jeszcze trochę poczekać, pozdrawiam i życzę cierpliwości [...]*²⁸.

Post dotyczył zdjęć ceglanej architektury romańskiej na jednym z portali tematycznych o średniowiecznej architekturze obronnej²⁹.

Okienko

	Brama Wodna. Obraz autorstwa Czesława Szachnitowskiego, ok. z l. ok. 1997-1998. Fot. P. Szachnitowski. Autor obrazu przywiązywał wagę do rozróżniania detali kamiennych i ceglanych. W tym czasie wykonane wówczas mury betonowe szyi bramnej nie były do końca obłożone klinkierem.
---	---

²⁷ M. Kurzyńska, op. cit., s. 38.

²⁸ Post o charakterze prywatnym z 2024 r.

²⁹ <https://zamidwory.forumoteka.pl/forum/architektura-romanska-polska-dolnoslaskie/wroclaw-kamienica-romanska-rynek-6/>. Temat ogólnie: <https://zamidwory.forumoteka.pl/forum/architektura-romanska-polska-dolnoslaskie/>

N o t a t k i

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.